

УДК 37.091.33:373.5

О.Л. Морін, м. Київ

ЗМІСТ ПРОЦЕСУ ФОРМУАННЯ ГОТОВНОСТІ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ ДО ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ В УМОВАХ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Розкриваються отримані попередні результати констатувального етапу дослідження проведеного лабораторією трудового виховання і профорієнтації. На основі отриманих даних автор визначає зміст процесу формування готовності учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання.

Ключові слова: Констатувальний експеримент, професійне самовизначення учнів старших класів.

Соціально-економічні процеси, які відбуваються в країні, актуалізують проблему професійного становлення особистості, здатної відігравати активну роль на сучасному ринку праці. Тому соціальним замовленням суспільства перед освітою постає завдання забезпечення своєчасного виявлення і максимального розвитку потенціалу учнівської молоді як суб'єктів майбутнього соціального та професійного становлення. Це обумовлює необхідність проведення науково обґрунтованих змін у змісті навчально-виховної діяльності загальноосвітньої школи, які за своєю суттю і спрямованістю мають сприяти розвитку здатності особистості до самопізнання, самооцінки та актуалізації потреби у самовдосконаленні. Такі зміни дозволять створити сприятливі умови для здійснення учнями старших класів розгорнутого в часі й відносно самостійного пошуку професійного шляху з урахуванням, передусім, власних інтересів і можливостей, а лише згодом кон'юнктури ринку праці.

Аналіз стану досліджуваної проблеми професійного самовизначення учнів старших класів в умовах профільного навчання у педагогічній теорії та практиці засвідчив, що до цього часу не існує цілісного науково-методичного забезпечення цього процесу.

У 2011 р. співробітники лабораторії трудового виховання і профорієнтації Інститут проблем виховання НАПН України розпочали науково-дослідну роботу по обґрунтуванню та експериментальній перевірці змісту та педагогічних засобів підготовки учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання.

Метою запропонованої статті є здійснення аналізу результатів констатувального етапу означеного дослідження.

Теоретико-методологічну основу науково-дослідної діяльності лабораторії складають дослідження, які присвячено організаційним аспектам профілізації навчального процесу у старшій школі (Г. Балл, О. Бугайова, М. Гузик, Т. Захарова, О. Кабардін, О. Корсакова, І. Лікарчук,

В. Мадзігон, Н. Ничкало, Ю. Пархоμεць, Л. Покроєва, П. Сікорський Н. Шиян та ін.), науково-методичному забезпеченню профільного навчання (Н. Аніскіна Н. Бібік, М. Бурда, Р. Вдовиченко, Т. Козлова, В. Максимова, Є. Полат та ін.); психолого-педагогічним аспектам профорієнтації (В. Журавльова, Є. Клімов, Є. Павлютенков, К. Платонов, М. Тименко, С. Чистякова, П. Шавір та ін.); підвищенню ефективності трудової підготовки учнів старших класів за окремими професіями (Д. Закатнов, В. Зільберберг, В. Мачуський, О. Мельник, О. Мороз, О. Окунева та ін.); особливості психодіагностики, профконсультації та профвідбору учнів старших класів (В. Жуковська, Б. Федоришин, В. Янцур та ін.); формуванню життєвих намірів і цілей (Г. Гватуа, Л. Голомшток, Т. Буянова, К. Вербова, Н. Захаров та ін.); особистісно-орієнтованому підходу у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи (І. Бех, О. Киричук, О. Кoberник, Г. Костюк, К. Платонов, В. Сухомлинський, М. Ярмаченко).

Завданнями констатувального експерименту були: аналіз стану досліджуваної проблеми у педагогічній теорії і практиці; констатація рівня забезпечення професійного орієнтування учнів старших класів у загальноосвітніх навчальних закладах; уточнення сутності та структури поняття готовності учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання, розроблення критеріїв, показників та рівнів її сформованості, добір діагностичного інструментарію дослідження; визначення рівнів сформованості готовності учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання.

Застосовуючи метод вивчення документів було проаналізовано директивні документи про освіту: нову редакцію Державного стандарту базової і повної середньої освіти, нову редакцію Концепції профільного навчання в старшій школі; Програму “Основні орієнтири виховання учнів 1-11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів України” (затверджена Наказом №1243 Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, від 31.10.2011 р.), інші нормативні документи видані за останній період Національною академією педагогічних наук України і Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України у яких закладено нові підходи до форм організації профільного навчання в старшій школі та регламентуються діяльність суб’єктів навчально-виховного процесу в системі профільних загальноосвітніх навчальних закладів.

Здійснено аналіз матеріалів психолого-педагогічних досліджень вчених гуманістичного напрямку в становленні та розвитку особистості (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, Л. Божович, І. Бех, Б. Ломов, Є. Клімов, Г. Костюк, О. Леонтьєв, В. М’ясищев, К. Платонов, Б. Теплов та ін.), в яких узагальнено розкривається цілісність всіх якостей людини (природних, індивідуальних, соціальних тощо), які забезпечують їй не

лише свідоме ставлення до об'єктивного світу, а й свідоме ставлення до самої себе.

В результаті було з'ясовано, що сутність і особливості проблеми підготовки учнів старших класів до професійного самовизначення, полягає у активізації процесу саморозвитку особистості. У проаналізованих нами матеріалах психолого-педагогічних досліджень переконливо доведено, що у межах понять “ставлення” і “самоставлення” розкривається у всій значущості професіоналізм особистості як домінуючий фактор детермінації професійного саморозвитку, який забезпечує не лише проходження процесів самопізнання, самооцінки, самовизначення та самовдосконалення, а й саморозуміння та самоприйняття власної неповторності, яке перебуває в межах динамічних вимог ринку праці [4].

На нашу думку, завдання активізації процесу саморозвитку особистості може бути реалізоване завдяки системі професійної орієнтації, яка покликана забезпечити умови для усвідомлення учнем ставлення до себе як майбутнього суб'єкта професійної праці. Це зумовить виникнення в нього потреби у здійсненні розгорнутого у часі й порівняно самостійного пошуку професій з урахуванням власних інтересів і можливостей. Як зазначає О. Мельник, людина в сучасних умовах ринку праці має стати активним суб'єктом професійного самовизначення та саморозвитку, яка прагне досягнути вершин професійної майстерності, стати професіоналом своєї справи й забезпечити в такий спосіб безпеку власної життєдіяльності та професійної праці [5].

Проведений аналіз накопиченого науково-теоретичного досвіду розв'язання проблеми дав змогу уточнити формулювання поняття “готовність учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання” і визначити його як змістовно-синтетичне особистісне новоутворення, що формується у процесі цілеспрямованого педагогічного впливу й забезпечує узгодження учнем знань про зміст і структуру професій, їхніх вимог до суб'єкта зі сформованими в процесі розвитку пріоритетними можливостями та потребами, а результатом постає вибір напрямку майбутнього професійного шляху. На нашу думку, це поняття можна визначати як змістовно-синтетичне особистісне новоутворення тому, що воно об'єднує численні властивості об'єкта в їхньому взаємозв'язку одним з одним, що виникає на конкретному етапі розвитку особистості, визначаючи її свідомість, ставлення до себе і до навколишнього світу.

Процес професійного самовизначення особистості є динамічним і усвідомленим. У ньому всі компоненти взаємопов'язані і взаємозалежні. Структуру означеного новоутворення особистості становлять пізнавально-рефлексивний, мотиваційний і процесуально-результативний компоненти.

Пізнавально-рефлексивний є провідним чинником у створенні підґрунтя для формування адекватного ставлення учня до себе як до суб'єкта професійного самовизначення. Критеріями цього компонента є глибина і міцність знань учня про себе, світ праці та майбутню професію.

Мотиваційний компонент визначається необхідністю і потребою учня у прийнятті рішення щодо вибору майбутнього професійного шляху. Критеріями цього компонента є дієвість інтересів, сформованість мотивів і змістовність його ціннісних орієнтацій.

Процесуально-результативний визначається перетворювальною діяльністю учня, проектною діяльністю, характеризується набуттям ним практичного досвіду. Критеріями цього компонента є точність умінь і навичок, сформованість професійно важливих якостей, необхідних для обраної професії.

Спираючись на визначену структуру поняття, критерії і показники, були виявлені рівні сформованості готовності учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання і виконано добір сукупності діагностичних методик для якісної оцінки цього особистісного новоутворення.

Для показників сформованості пізнавально-рефлексивного компонента (рівень знань учня про світ праці, про майбутню професію; рівень знань власних фізіологічних, функціональних і психологічних особливостей, їх адекватна самооцінка; розуміння мети, специфіки профільного навчання і його зв'язок з майбутньою сферою професійної діяльності, знання про перебіг процесу професійного самовизначення) було застосовано опитувальник "Професійні наміри" Е. Зеєра, адаптований молодшим науковим співробітником лабораторії трудового виховання і профорієнтації З. Охріменко [6].

Для показників сформованості мотиваційного компонента: рівень розвитку навчальних (профільних), пізнавальних і професійних інтересів учня, була застосована методика "ОДАНІ – 2" [7]; наявність мотивації на профільне навчання як передумову майбутнього професійного успіху, методика Т. Дубовицької: "Діагностика навчальної мотивації" [3]; ставлення учня до побудови професійної кар'єри, а також ставлення до навчання і праці загалом, методика К. Замфір у модифікації А. Реана: "Мотивація професійної діяльності" [1].

Для показників сформованості процесуально-результативного компонента (навички визначення учнем відповідності професійних вимог обраної професії власним особливостями; прагнення учня до самовдосконалення, самореалізації, розвитку у себе професійно-важливих якостей відповідно до характеру майбутньої професії, прагнення до проби сил в процесі проектної діяльності і професійних проб; рівень навчальних досягнень, який характеризує ступінь прояву творчого потенціалу, активності і наполегливості під час досягнення найкращого результату в

процесі опанування профільними предметами) застосовувалися експертні оцінки, розроблені науковим співробітником лабораторії трудового виховання і профорієнтації І. Ткачук.

Під час констатувального експерименту за допомогою означених вище методик були визначені рівні сформованості готовності учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання. При цьому кількісна характеристика рівня сформованості визначалася як сума виражених у балах оцінок окремих її складових. Для методик, що визначили рівні розвитку певних показників, які диференціювалися більш ніж за трьома інтервалами, було здійснено укрупнення інтервалів оцінки до трьох рівнів. Кожному з інтервалів надавалося відповідна кількісна оцінка: низькому рівню 0 балів, середньому 1 бал, високому 2 бали. Інтегральний показник рівня сформованості готовності учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання визначався шляхом поділу суми балів оцінок показників відповідних методик на три інтервали, які відповідали нормальному розподілу частоти показників.

Результати констатувального етапу експерименту свідчать, що у контрольних і експериментальних групах практично однаково були розподілені рівні сформованості готовності учнів старших класів до професійного самовизначення: високий 26,1% експериментальна і 25,3% контрольна, середній 35,1% експериментальна і 34,2% контрольна, низький 38,8% експериментальна і 40,5% контрольна. В середньому, відмінність між групами, по кожному рівню, складала приблизно трохи більше одного відсотка, тобто була незначною.

Отримані результати констатувального зрізу дозволили прийти до висновку про їх схожість та сталість у різних типах навчальних закладів.

Спільним в отриманих результатах є те, що вибір учнями старших класів майбутньої професії детермінується переважно впливом з боку педагогічно неконтрольованих факторів. Отримані дані дозволяють стверджувати – внаслідок відсутності систематизованої профорієнтаційної роботи у загальноосвітніх навчальних закладах в учнів формуються поверхневі знання про світ професій сучасного ринку праці. Більшість учнів старших класів не володіє об'єктивними знаннями про власні індивідуально-психологічні особливості, рівень фізичного розвитку та стану здоров'я, тому вони не в змозі адекватно оцінити свої можливості. Для більшості учнів старших класів притаманним є низький та середній рівні готовності до професійного самовизначення, а вибір майбутньої професії значною мірою визначається її престижністю.

Застосовуючи метод узагальнення результатів вітчизняних та зарубіжних психолого-педагогічних досліджень із зазначеної проблеми, результатів констатувального експерименту, накопиченого досвіду

педагогічної практики, нами було визначено зміст процесу формування готовності учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання.

При цьому ми спиралися на дослідження вітчизняних вчених Л. Гуцан, Д. Закатного, О. Мельника, М. Піддячого, які стверджують, що означений зміст має:

- сформуванню установку на розвиток здатності особистості до самопізнання, самооцінки та актуалізації потреби у самовдосконаленні, що надасть можливість сформуванню в учня “образ-Я” як суб’єкта професійної діяльності, розвивати вміння співвідносити цей образ з вимогами професій до особистості;
- ознайомити зі світом професій, сучасним ринком праці;
- створити умови для перевірки можливостей самореалізації в різних видах професійної діяльності шляхом організації професійних проб;
- забезпечити розвиток професійно важливих якостей особистості;
- сформуванню мотивацію і психологічну готовність до зміни професії та переорієнтації, у разі необхідності, на нову діяльність;
- навчити технології вибору професії і формулювання на цій основі основних і резервних професійних планів [2, с. 354].

Таким чином, зміст формування готовності учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання має бути спрямовано, передусім, на оволодіння ними знаннями про світ професій, що поєднує у собі уявлення про види професійної праці людини та напрям профільного навчання, який вони опановують; образ “Я”, який поєднує у собі знання про індивідуальні особливості учня, його можливості і домагання, напрями самовдосконалення до рівня вимог бажаної професії; технологія вибору професії, яка поєднує у собі знання правил вибору професії, вміння складати та корегувати основний, резервний професійний план та індивідуальну освітню траєкторію, аналізувати суперечності і уникати усталених помилок тощо.

Під час констатувального експерименту встановлено, що провідними педагогічними засобами формування готовності учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання є курс профорієнтаційного спрямування “Побудова кар’єри, комплекс професіографічно-дослідницьких завдань, професійні випробування у формі проектних робіт. З’ясовано, що поряд з означеними варто також використовувати наступні практично-спрямовані форми роботи: проведення диспутів, вечорів, круглих столів (наприклад, на теми “Моя життєва програма”, “Як досягти професійного успіху?”, “Мої освітні і професійні перспективи” тощо); зустрічі з випускниками навчального закладу, які б знайомили з обраними ними професіями; екскурсії на підприємства виробничої і не виробничої сфери, до Державної служби зайнятості населення та ін. [2].

Отримані результати констатувального експерименту підтверджують гіпотезу щодо необхідності введення у навчально-виховний процес курсу профорієнтаційного спрямування, зміст якого слугує системоутворювальною основою для реалізації сукупності організаційно-педагогічних умов спільної діяльності суб'єктів профорієнтаційної роботи у середній загальноосвітній школі. Зміст та педагогічні засоби підготовки учнів старших класів до професійного самовизначення мають спрямовуватися на активізацію та індивідуалізацію профорієнтаційної роботи у напрямі розвитку здатності особистості до самопізнання, самооцінки та актуалізації потреби у самовдосконаленні.

Крім того, в результаті проведення констатувального експерименту було визначено рівень підготовленості педагогічних працівників до проведення профорієнтаційної роботи у загальноосвітніх навчальних закладах, які беруть участь у експерименті. Встановлено, що педагогічні працівники, які мають брати участь під час формування експерименту у впровадження у загальноосвітніх навчальних закладах визначених змісту і педагогічних засобів формування готовності учнів старших класів до професійного самовизначення, володіють знаннями нормативної бази профільного навчання, мають науковий рівень знань з відповідних профільюючих навчальних предметів, позитивно ставляться до процесу профілізації і прагнуть його здійснювати. Вони володіють уміннями добирати методи і форми педагогічного впливу, створювати атмосферу довіри, співпраці та ситуацію успіху на уроках.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бордовская Н.В. Педагогика: учебник для вузов / Нина Валентиновна Бордовская, Артур Александрович Реан. – СПб : Питер, 2000. – 235 с.
2. Гуцан Л.А. Особливості професійного самовизначення учнівської молоді в умовах профільного навчання / Леся Андріївна Гуцан // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : Зб. наук. праць. – Вип. 15, кн. 1. – Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2011. – С. 354–359.
3. Дзюбко Л. Діагностика навчальної мотивації: збірник методик / Людмила Дзюбко, Людмила Гриценко. – К.: Шк. світ, 2011. – 128 с.
4. Мельник О.В. Проблеми професійної орієнтації учнівської молоді та перспективні напрями їх вирішення / Олександр Васильович Мельник // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : Зб. наук. праць. – Вип. 15, кн. 1. – Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2011. – С. 283–293.
5. Мельник О.В. Принцип активного професійного орієнтування учнів / Олександр Васильович Мельник // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : Зб. наук. праць. – Вип. 13, кн. 2. – Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2009. – С. 299–307.
6. Практикум по психологии профессиональной школы / Под ред. Э. Ф. Зеера. – Свердловск, 1990. – С. 26–33.
7. Федоришин Б.О. Психолого-педагогічні основи професійної орієнтації: дис. ...

Результаты констатирующего этапа исследования научно-методического обеспечения профессионального самоопределения учащихся старших классов в условиях профильного обучения. Раскрываются полученные предварительные результаты констатирующего этапа исследования проведенного лабораторией трудового воспитания и профориентации. На основе полученных данных автор определяет содержание процесса формирования готовности учащихся старших классов к профессиональному самоопределению в условиях профильного обучения.

Ключевые слова: *Констатирующий эксперимент, профессиональное самоопределение учеников старших классов.*

The Results stage of the study scientifically-methodical ensuring the professional self-determination учащихся senior classes in condition specialized education. Open the got preliminary results stage of the study called on laboratory of the labor education and профориентации. On base got data author defines the contents of the process of the shaping to readiness учащихся senior classes to professional self-determination in condition specialized education.

Key words: *Constantan experiment, professional self-determination pupil senior classes.*